

เสมาหินอีสาน : ปรัชญาธรรม รูปแบบและความหมาย

ไพโรจน์ เพชรสังหาร

การศึกษาศิลปะโบราณวัตถุนั้น การจำแนกรูปแบบ (Typology) เป็นวิธีการสำคัญที่จะทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางรูปแบบ และกิจกรรมที่มนุษย์ได้แสดงออกโดยวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) และวัฒนธรรมทางความคิด (Non-Material Culture) ความเชื่อวัฒนธรรมเหล่านี้สามารถส่งอิทธิพลถึงกันและกันได้ ดังนั้นในการจำแนกรูปแบบของศิลปะโบราณวัตถุที่พบร่วมกัน ย่อมใช้เป็นหลักฐานที่บ่งบอกถึงกิจกรรมของผู้คนในชุมชนแห่งหนึ่งๆ ภายในขอบเขตของพื้นที่และระยะเวลาหนึ่งทั้งยังเป็นการแสดงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชน ซึ่งจัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เกิดจากการเชื่อมโยง โดยสภาพของสังคม ศาสนา เศรษฐกิจ ตลอดจน ภูมิปัญญาในการคิด ประดิษฐ์ สร้างสรรค์ เครื่องมือเครื่องใช้ได้ตามความเหมาะสมตลอดจนพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณนั้นด้วย

จากการศึกษาตามทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ (Historicism) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมในแง่ของอดีต โดยใช้วิธีหลายอย่างรวมกัน ได้แก่ การศึกษาความเป็นมาของอดีตวัฒนธรรม การศึกษาความเป็นตัวเองของวัฒนธรรม การบังเกิดขึ้นของวัฒนธรรมตามกาลเวลา เพื่อศึกษาหลักฐานจากการขุดค้นโบราณคดี (Archaeological Method) เพื่อศึกษาหลักฐานทางวัฒนธรรมในอดีต และการวิเคราะห์เป็นโครงสร้างรวม (Historic Approach) สามารถทำให้เข้าใจเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ความเป็นมาอดีตในแง่ของกาลเวลาและแหล่งของวัฒนธรรม จนสามารถไขปัญหาเรื่องเสมาหินโบราณในอีสานด้านพฤติกรรมความเป็นมาและพัฒนาการของเสมาหินตามลำดับ

ในบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง และพื้นที่ทั่วไปในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้พบเสมาหินซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่มีลักษณะรูปแบบแตกต่างกันอยู่หลายประเภท จากการศึกษเสมาหินจำนวน 432 หลักสามารถจำแนกตามลักษณะรูปแบบออกได้เป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) เสมาหินประเภทเสาทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่า เป็นเสมาหินที่มีลักษณะเป็นเสาทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่าปลายสอบเข้าหากันเป็นทรงกลีบบัวหุบ 2) เสมาหินประเภทเสาแปดเหลี่ยม เป็นเสมาที่มีลักษณะเป็นเสาแปดเหลี่ยมปลายสอบเข้าหากันเป็นยอดแหลม 3) เสมาหินประเภทแผ่นเรียบ เป็นเสมาหินที่ไม่ปรากฏสลักตกแต่งใดๆ 4) เสมาหินประเภทมีสันตรงกลาง เป็นเสมาหินที่มีการสลักตกแต่งบนแผ่นเสมาหินเป็นรูปสันนูนตรงกลางแผ่นรวมทั้งมีการตกแต่งที่ขอบและฐาน 5) เสมาหินประเภทมีรูปสลูปลูกเจดีย์ และ 6) เสมาประเภทมีภาพสลักเรื่อง

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัย พัฒนาการรูปแบบและปรัชญาธรรมทางวัตถุที่พบบนเสมาหินโดยอาศัยการตีความจากกระยะที่คลื่นพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ จากอินเดีย เข้าสู่ประเทศไทยตามหลักฐาน

ทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี สามารถอธิบายรูปแบบปรัชญาและความหมายเกี่ยวกับ
 เสมานินในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ อันเป็นองค์ความรู้ใหม่จากผลของการวิจัย ดังนี้

1. ปรัชญาธรรมอริยสัจ 4 เป็นหัวใจแห่งพุทธปรัชญาและมีความสำคัญที่สุดในฐานะเป็นผลจาก
 การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า อธิบายได้ ดังนี้

เสมานินทุกหลักที่ยังไม่ได้เคลื่อนย้ายปักอยู่บนเนินดินรูปทรงกระทะคว่ำ แทนสถูป (ทรงโอคว่ำ)
 เส้นฐานของแท่นหินที่อยู่เหนือเนินดิน แกะสลักเป็นฐานเขียงแทนบัลลังก์หรือวัชระอาสน์หมายถึง ที่
 ประทับของพระพุทธเจ้า เสมานินทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่าเหนือบัลลังก์แทนหลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้า
 ค้นพบความจริงของชีวิต คือ อริยสัจสี่ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ส่วนปลายของเสมานินเรียวยอด
 เข้าหากันทรงกลีบบัวหุบสัญลักษณ์แทนฉัตรที่อยู่เหนือบัลลังก์หรือวัชระอาสน์อนุมานได้ว่าเป็นคติของ
 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานยุคแรก ซึ่งมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 4-6

2. ปรัชญาธรรมมรรคมีสมาธิปฏิบัติ หรือ นิโรธคามินีปฏิบัติ เป็นประมวลหลักจริยธรรม
 ทั้งหมดในพุทธปรัชญาของฝ่ายมหายาน เมื่อพุทธศาสนามหายานได้แพร่กระจายเข้าสู่ดินแดนสุวรรณ
 ภูมิและภาคอีสาน รูปเคารพแทนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้พัฒนาจากหลักหินรูปสี่เหลี่ยม
 ด้านเท่าซึ่งเดิมหมายถึงอริยสัจ 4 ปรับเปลี่ยนมาเป็นหลักหินรูป 8 เหลี่ยมด้านเท่าหมายถึงแนวทางใน
 การดับทุกข์ 8 ประการ ประดิษฐ์อยู่บนฐานบัลลังก์หรือวัชระอาสน์ปลายยอดทำเป็นรูปทรงกลีบบัวหุบ 8
 กลีบ เรียวยหากัน สัญลักษณ์แทนฉัตรเหนือบัลลังก์

3. ปรัชญาธรรมพุทธศาสนิกายศูนยวาทหลักศูนยวาทของท่านคุรุณาจารย์ เป็นเรื่องของสภาวะ
 ที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่เกิดขึ้นเอง ไม่อาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นไม่เกิดขึ้นเองและไม่เกิดจากสิ่งอื่นรวมกัน” รูปแบบ
 ปรัชญาธรรมพุทธศาสนามหายานนิกายศูนยวาทที่แพร่กระจายสู่สุวรรณภูมิในดินแดนอีสานหลังพุทธ
 ศตวรรษที่ 7 ปรากฏบนเสมานินบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางและพบในพื้นที่ทั่วไปในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์
 สลักเป็นรูปแผ่นหินขนาดใหญ่ รูปทรงแบนปลายโค้งมนคล้ายกลีบบัวหรือใบหอกอันหมายถึงปริมนทล
 ในเขตจักรวาลหรือสภาวะที่มีอยู่ในโลกมีเส้นขอบจักรวาลตั้งวางบนเส้นฐานหรือบัลลังก์ในกลางเสมอทำ
 เป็นแผ่นเรียบไม่มีเครื่องหมายใดๆ ปรากฏ หมายถึง ความสัมพันธ์ของจักรวาลโลกธาตุระหว่างฟ้ากับดิน
 หรือสภาวะที่ปรากฏอยู่ในโลกทั้งมีชีวิต ไม่มีชีวิต เป็นสภาวะศูนยตาหรือสภาวะความว่างโดยเด็ดขาด

4. ปรัชญาธรรมพุทธศาสนามหายานนิกายโยคจารย์ ความเห็นของนิกายนี้ถือว่า โลกวัตถุภายนอก
 นอกนั้นไม่มีอยู่จริงสิ่งที่ปรากฏแก่เราดูวัตถุภายนอกนั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นเพียงมโนภาพภายในใจของเรา
 เอง วิญญาณเป็นตัวสร้างวัตถุภายนอก วิญญาณจึงเป็นสิ่งที่อยู่ ความคิดทุกๆ ดวงนั้นเป็นพฤติกรรม
 ของวิญญาณ การที่คนเราต้องเศร้าโศกเป็นต้นนั้น เพราะไม่รู้ความจริงเหมือนคนเดินในที่มืดเหยียบเชือก
 สำคัญผิดคิดว่างูจึงตกใจกลัว แต่ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นเช่นนั้นก็หายหวาดกลัวไปได้ ปรัชญาธรรม
 ของพุทธศาสนานิกายโยคจารย์ที่แพร่กระจายเข้าสู่สุวรรณภูมิในดินแดนอีสานหลังพุทธศตวรรษที่ 8
 ปรากฏหลักฐานบนเสมานิน สลักเป็นแผ่นหินขนาดใหญ่ รูปทรงแบนปลายโค้งมนคล้ายกลีบบัวหรือใบ

หอกอันหมายถึง “จักรภพ” หรือสภาวะที่มีอยู่ในโลกมีเส้นขอบจักรวาลตั้งอยู่บนฐานหรือบัลลังก์รูปแบบเดียวกับสัญลักษณ์ของลัทธิศุนยวาทผิดกันแต่ตรงส่วนกลางของเสมาหินทำเป็นรูปเส้นตรงปลายเรียวแหลมอันหมายถึง “จิตวิญญาณอันเป็นตัวแทนที่ยังคงอยู่ของสวลักษณ์ะ”

5. ปรัชญาธรรมพุทธศาสนา นิกายจิตอมตวาทเจริญขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะในปลายพุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นระยะที่มีการฟื้นฟูวรรณคดีสันสกฤตและปรัชญาฮินดู อิทธิพลทางปรัชญาฮินดูได้เข้ามาครอบงำทัศนคติของพวกนักคิดชาวพุทธในยุคนี้ ทำให้เกิดนิกายใหม่ขึ้น นิกายนี้หาผู้ตั้งนิกายไม่ได้ แต่ความคิดที่ปรากฏ อยู่ในวรรณคดีพระสูตรสันสกฤตจำนวนมาก แต่งหลังสมัยท่านครุณาการขุนในสมัยปลายราชวงศ์คุปตะ เป็นสมัยฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์และเป็นยุคทองแห่งวรรณคดีสันสกฤต อิทธิพลในปรัชญาของพราหมณ์ได้เข้ามาแทรกซึมในวรรณคดีของพุทธศาสนานิกายโยคาคจารย์ยุคปลายจนเพี้ยนไปเป็นนิกายจิตอมตวาทในที่สุด ปรัชญาธรรมทางวัตถุที่ปรากฏเป็นสัญลักษณ์แทนรูปเคารพของนิกายจิตอมตวาททำรูปทรงลักษณะเดียวกันกับนิกายโยคาคจารย์ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงสัญลักษณ์ตรงกลางไบเสมาหินจากรูปทรงสัญลักษณ์สวลักษณ์ะที่เดิมทำเป็นรูปเส้นตรงปลายเรียวแหลม อันหมายถึงสวลักษณ์ะอันคงอยู่ของจิตวิญญาณ เปลี่ยนเป็นเจดีย์ทรงสถูปหรือหม้อน้ำ หมายถึงพุทธภาวะของธาตุรู้ของสรรพสัตว์ทั่วไป ในวันหนึ่งข้างหน้าจักต้องตรัสรู้ได้เหมือนกันเพราะมี “พุทธะ” เป็นทุนเดิมอยู่ในจิตเดิมแท้ด้วยกันทุกคน พุทธศาสนamahayanนิกายจิตอมตวาทถือเป็นพุทธศาสนamahayanลัทธิโยคาคจารย์ยุคปลาย ได้แพร่กระจายเข้าสู่สุวรรณภูมิโดยนำรัฐแห่งอาณาจักรจามปาและอาณาจักรพูนันในพุทธศตวรรษที่ 11-12 และแพร่กระจายเข้าสู่ทุกภูมิภาคในอีสานmahayanในสุวรรณภูมิสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 12

6. ปรัชญาธรรมพุทธศาสนานิกายพุทธตันตรยานหรือ มนตรยาน ในสมัยคุปตะ (A.D 836-1190) พ.ศ. 900-1300 เป็นสมัยสูงสุดของอินเดีย พุทธศาสนาและปรัชญาอื่นๆ สูงที่สุด พุทธศาสนamahayanรุ่งเรืองมาก มีมหาวิทยาลัยยาลันทาเป็นศูนย์กลางที่นักศึกษาทางพุทธศาสนาของเอเชียไปศึกษากัน และจากมหาวิทยาลัยนี้ลัทธิมหายานได้แพร่ไปยังประเทศเอเชียต่างๆ อย่างกว้างขวาง

ในสุวรรณภูมิลัทธิมหายาน โดยเฉพาะพุทธศาสนamahayanลัทธิโยคาคจารย์ ได้เปลี่ยนเป็นตรีภยสุชาวดี และมนตรยานได้ก้าวหน้าไปอีกในปลาย พ.ศ. 1300 ที่นำเอาลัทธิตันตระของฮินดูมาเพิ่มเติมยิ่งขึ้น

หลักธรรมนิกายมนตรยาน มีหลักปรัชญาและพิธีกรรมที่ดัดแปลงมาจากพราหมณ์ มีลักษณะของพระพุทธรูปวิษณุรูปที่น้อยกว่ามหายานทุกๆ นิกาย

ภาพหลักที่ปรากฏบนเสมาหินที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยาง นอกจากจะสลักเป็นรูปสัญลักษณ์แล้วยังมีภาพสลักอีกประเภทหนึ่งคือ ภาพสลักที่เป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูปจากองค์ประกอบของภาพสลักบนเสมาหินเมื่อนำมาศึกษาเทียบเคียงกับเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาแล้วสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ภาพสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับชาดกและภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ

การที่เสมาหินมีรูปแบบหรือรูปทรงต่างๆ นั้นเกิดจากการที่คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการนับถือ พุทธศาสนาในนิยายต่างๆ ในอินเดียได้แพร่กระจายเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ตามทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusionism) เป็นการหยิบยืมทางวัฒนธรรม ในภาคอีสานหยิบยืมทางวัฒนธรรมได้นำมาปรับปรุงกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มคนที่มีการนับถือผีบรรพบุรุษซึ่งใช้ “หินตั้ง” ในการเคารพบูชาบรรพบุรุษและประกอบพิธีกรรม การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมจนเกิดเป็นรูปเคารพในลักษณะที่เรียกว่า “เสมาหิน” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์สุดท้ายของขบวนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมจนเกิดเป็นการกลืนกลายทางวัฒนธรรมคือปรากฏการณ์ที่วัฒนธรรมที่แตกต่างกันสองวัฒนธรรมมาพบและสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอในระยะเวลาอันยาวนานและต่อเนื่องและได้มีการหยิบยืมและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันใช้ในที่สุด ต่างฝ่ายต่างรับเอาวัฒนธรรมของอีกฝ่ายหนึ่งมาเป็นของตนจนแทบแยกไม่ออก จนเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาแทนจนแทบไม่เหลือร่องรอยของวัฒนธรรมเดิม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอีสาน เป็นไปตามทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ คือเสมาหินเกิดจากความเชื่อพิธีกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มชนในสังคม การที่สังคมใช้ความหมายร่วมกัน (Shared Meaning) เป็นการกระทำระหว่างกันของบุคคลในสังคม จนเกิดความสัมพันธ์และใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งกระบวนการของการกระทำระหว่างกัน (Social interaction) เพื่อความดำรงอยู่ของทั้งสองฝ่าย

ในบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางได้พบโบราณวัตถุในลักษณะที่เป็นแท่นหินซึ่งเรียกโดยทั่วไปว่า “เสมาหิน” บนเนินดินเป็นจำนวนมาก จากการศึกษาสำรวจเสมาหินในภาคอีสานพบว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำชีได้พบเสมาหิน จำนวนมากที่สุดที่บริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง เหตุที่นักวิชาการเรียกโบราณวัตถุที่เป็นแผ่นหินที่พบในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางแห่งนี้ว่า ไบเสมา เนื่องจากโบราณวัตถุดังกล่าวมีลักษณะรูปแบบคล้ายไบเสมา ที่ใช้ปักรอบอุโบสถตามวัดต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว แผ่นหินที่เรียกว่าเสมาหินเหล่านี้ได้สร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายต่างกันออกไป นอกเหนือจากการใช้เป็นเสมาตามความเชื่อในพุทธศาสนาดังได้พรรณนาไว้แล้ว

แผ่นหินรูปลักษณะไบเสมาที่พบในบริเวณเมืองโบราณต่าง ๆ รวมทั้งเสมาหินที่พบในเมืองฟ้าแดดสงยางนี้ ชิน อยูติ (2510. 78-82) ได้แสดงความคิดเห็นว่า น่าจะสืบเนื่องจาก “วัฒนธรรมหินตั้งหรือวัฒนธรรมหินใหญ่” (Megalithic Culture) ของสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งพบว่ามีนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา เมื่อพิจารณาจากเครื่องมือ เครื่องใช้ ของมนุษย์ได้นำหินมาใช้ทุบ หรือนำมาเกาะทေးเพื่อใช้สับ ตัด (Chopping Tools) ซึ่งในประวัติศาสตร์เรียกช่วงเวลาที่มนุษย์นำหินมาใช้เป็นเครื่องมือนี้ว่า “ยุคหิน” นอกจากมนุษย์จะนำหินมาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้แล้วยังนำมาใช้ในการก่อสร้างอีกด้วยสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยหินครั้งแรกนี้มีลักษณะเป็นโต๊ะหิน (Dolmens) หินตั้ง (Standing stone หรือ Menhier) ในลักษณะเป็นวงกลม (Stone Circles หรือ Cromlechs) และเป็นแถวเรียงกัน (Alignments) สิ่งก่อสร้างเหล่านี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมบางอย่างของ

มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ก็ได้พบวัตถุโบราณที่ทำด้วยหินเช่นกัน

ในประเทศไทยได้มีการค้นพบหินตั้งในลักษณะที่เป็นวงกลมโบราณแบบนี้ โดยพบที่ภาคเหนือ 2 แห่ง คือ หินตั้งวงกลม ที่ป่าสะเรียม อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และเป็นหินตั้งวงกลมในเขต อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนในภาคอีสานพบที่บ้านหินตั้ง อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา การที่พบหินตั้งตามที่ต่าง ๆ นี้ ประกิต (จิตร) บัญญัติ ได้แสดงความคิดเห็นว่า วัฒนธรรมหินตั้งที่ได้แพร่ขยายเข้ามาจากทางยุโรปตะวันตก ผ่านเข้ามาทางเหนือของประเทศไทย นอกจากนั้นยังปรากฏหลักฐานว่ามีการฝังศพในถ้ำก่อน แล้วจึงมีการเคลื่อนย้ายออกมานอกถ้ำ จนเมื่อประมาณ 15,000 ปี มาแล้วบริเวณภาคกลางถูกพายุน้ำท่วม ผู้คนจึงอพยพเข้าสู่ที่ราบสูงบริเวณอีสานอาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ คือลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี การเผยแพร่พระพุทธศาสนาหลัง พ.ศ.300 ทำให้อารยธรรมจากอินเดียที่รุ่งเรืองเข้ามาผสมผสานอารยธรรมพื้นเมือง ซึ่งเห็นได้จากหลักฐานการขุดค้นที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี มีการกระจายวัฒนธรรมไปสู่ที่ต่าง ๆ ทั้งนี้สังเกตได้จากภาพเขียนสีลายวิญญูะ ซึ่งสันนิษฐานว่าลายลักษณะนี้ มีจุดกำเนิดจากวัฒนธรรมของผู้คนในภาคอีสานดั้งเดิม จนเมื่อประมาณปลายพ.ศ.700 พุทธ-ศาสนานิกายโยคจารย์ ได้แพร่เข้ามา นิกายนี้เน้นเรื่องอำนาจจิต เชื่อว่าอำนาจจิตมีพลัง (Power) ซึ่งใช้เช่นฝ่าอสังขกรรมในรูปของศาสตราวุธ จึงมีการสร้างขึ้น ในยุคนี้จึงมีลักษณะที่พัฒนาเป็น 3 ระยะ คือ

(1) เป็นสัญลักษณ์ (Symbol) เป็นลักษณะรูปปลายแหลม คล้ายปลายดอกเพื่อเป็นส่วนมุ่งทำลายกิเลส ทำลายสิ่งชั่วร้าย หรืออสังขกรรม ส่วนที่เป็นรูปวงกลม หรือหม้อ ที่ปรากฏใบเสมาหินเป็นส่วนแสดงอำนาจหรือพลังจิต

(2) เป็นแผ่นหิน หรือเสมาหิน สัญลักษณ์กำหนดเขตในการทำสังกรรมของสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

(3) มีการสลักภาพเรื่องราวในพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์ในการเชิดชู อูทิศ แต่องค์พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา หรืออูทิศให้พิธีกรรม ความเชื่อในพระพุทธศาสนาบางนิกาย

การปรับเปลี่ยนคติความเชื่อนี้สืบเนื่องมาจากการที่พระพุทธศาสนามหายาน นิกายโยคจารย์เสื่อมลงเพราะชนชั้นปกครองหรือกษัตริย์ในยุคนั้น ได้ยอมรับเอานิกายมนตรยาน หรือ พุทธตันตระ (Buddhist Tantra) ซึ่งพัฒนามาจาก ฮินดูตันตระ (Hindu Tantra) เข้ามาแทน ซึ่งอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ.1290 -1300 แล้วจึงแตกแขนงออกไปหลายกลุ่ม ได้แก่ นิกายมนตรยาน นิกายวัชรยาน และนิกายสหัชญาณ บนเสมาหินจึงปรากฏสัญลักษณ์ ลวดลาย หรือภาพสลักต่าง ๆ ตามแนวปรัชญาของลัทธิตันตระหรือ มนตรยาน ทำให้เสมาหินเปลี่ยนจากสัญลักษณ์ (Symbol) มาเป็นเครื่องหมาย (Mark)

ในทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือนำมาใช้กำหนดเขตการทำสังฆกรรมของสงฆ์ในเวลาต่อมา

กลุ่มเสมาหินที่กล่าวมาแล้ว จัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีอายุก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลที่กลุ่มชนรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็ก ๆ และมีพิธีกรรมตามความเชื่อของกลุ่มตนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาชุมชนเหล่านั้นรวมตัวกันเป็นชุมชนเมือง และเป็นนครรัฐเริ่มตั้งแต่ยุคก่อนวัฒนธรรมทวารวดี จนถึงวัฒนธรรมลพบุรีตามลำดับ ในสมัยอยุธยาวัฒนธรรมแบบนี้เสื่อมคลายลง มีเสมาหินในแบบวัฒนธรรมใหม่เข้ามาแทนที่ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าความถึงการทอดทิ้งทำลายทอดทิ้งเสมาหินที่เป็นแบบเดิมให้หมดไป การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ เนื่องจากการแพร่กระจายของพุทธศาสนาคติลังกาวงศ์ ในพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 ซึ่งทำให้ประชาชนในดินแดนประเทศมอญ พม่า ไทย ลาว และเขมร รับนับถือพระพุทธศาสนาในลัทธินี้

เสมาหินที่พบในสมัยที่บ้านเมืองนับถือพุทธศาสนาหินยานแบบลังกาวงศ์ มีลักษณะเป็นแบบแผนที่กำหนดตายตัว มีหน้าที่ปักแสดงเขตของพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การปักนั้นจะปักเป็น 4 ทิศ หรือ 8 ทิศ เป็นสำคัญ มีหลายแห่งที่นิยมจารึกบอกประวัติและผูกดวงของวัดลงในแผ่นเสมาซึ่งมีพบทั่วไปตามวัดต่างๆ ตั้งแต่เขตลุ่มน้ำโขงในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย เลย และนครพนม นอกบริเวณอีสานออกไป มีพบในท้องถิ่นที่เคยเป็นอาณาจักรสุโขทัย และล้านนาไทย เฉพาะในเขตภาคอีสานนั้น บางแห่งได้มีการนำเอาเสมาหินเก่าๆ เคลื่อนย้ายมาปักเป็นเขตพระอุโบสถ ส่วนในบางแห่งเวลาสร้างโบสถ์นั้นมักนำเอาแท่งหินหรือแผ่นหินธรรมชาติมาปักเป็นเสมา เสมาในบางตำแหน่งปักเป็นคู่เป็นคนละเรื่องกับเสมาหินที่ทำการศึกษาในครั้งนี้

อนึ่งการพบกลุ่มเสมาหินในอีสานมากมายหลายแบบอย่างกว่าในภาคอื่นๆ นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมอีสานโดยเฉพาะ ดังนั้น การที่พบเสมาหินเข้ามาเกี่ยวข้องกับลัทธิและระบบความเชื่อในทางพระพุทธศาสนานั้น ย่อมหมายความว่าได้มีการนำเอาคติและระบบความเชื่อในเรื่องการไหว้บรรพบุรุษหรือการถือผีเข้ามาปะปนในการนับถือพระพุทธศาสนา หรือไม่ก็เป็นการนำเอาแบบอย่างการเคารพบูชาผีบรรพบุรุษมาใช้ในการเคารพบูชาทางพระพุทธศาสนา โดยเหตุนี้เราจึงพบเสมาหินที่มีรูปสลักเป็นกสิกรรม ภาพชาดก และพุทธประวัติ ตลอดจนการปักเสมาหินรอบศาสนสถานที่เป็นที่ทำสังฆกรรม นอกจากนี้ยังได้เพิ่มเติมอีกว่า โดยเหตุที่คติในการปักเสมาหินเป็นสิ่งที่ตกทอดมาจากการไหว้ผีบรรพบุรุษนั่นเอง ทำให้ชายอีสานโบราณบางท้องถิ่นไม่นิยมการก่อสร้างสิ่งที่เป็นอาคารในการเคารพบูชาพระพุทธศาสนายังยึดประเพณีการปักเสมาหินเป็นพุทธบูชาแทน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงไปเกิดกับการแกะสลักเสมาหินให้มีรูปร่าง มีกสิกรรมอันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาหรือมีภาพชาดกและพุทธประวัติ หรือภาพพระสถูปเจดีย์แทนการก่อสร้างสิ่งที่เป็นอาคาร เช่น พระสถูปเจดีย์อย่างในภาคกลางสำหรับการสลักรูปพระสถูปบนแผ่นเสมาหินนั้น ถ้ามองในแง่ของความล้าหลังทางวัฒนธรรม (Culture Laga) กับทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีวัฒนธรรมทวารวดีในสมัยเดียวกันแล้ว ก็อาจ

กล่าวได้ว่า ชาวอิสานโบราณยังขาดความรู้ความชำนาญในการก่อสร้างพระสถูปเจดีย์ จึงสร้างเสมาหินขึ้นแทน

ด้านการอนุรักษ์ เผยแพร่และประชาสัมพันธ์โดยภาครัฐเกี่ยวกับเสมาหินโบราณเมืองฟ้าแดดสงยางพบว่ามีการอนุรักษ์และเผยแพร่อยู่ในวงจำกัด เฉพาะในส่วนของนักวิชาการหรือผู้สนใจศึกษาให้ลุ่มลึกเท่านั้น ด้วยเหตุที่เสมาหินมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่สืบเนื่องกว่า 2,000 ปี การอาศัยหลักฐานทางวัตถุแต่ประการเดียวเป็นเรื่องยากลำบาก ที่จะศึกษาเทียบเคียงกับอดีตในหลายพันปีได้ ด้วยไม่มีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรภาษาไทย จำเป็นต้องอาศัยบันทึกและอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของจีน อินเดียและเขมรโบราณ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและหลักธรรมของพุทธศาสนิกายต่างๆ ฝ่ายมหายานที่บันทึกสืบทอดกันมา ความสัมพันธ์ระหว่างเสมาหินโบราณลดบทบาทด้านคุณค่าและคติความเชื่อลงเกือบจะเป็นเพียงแค่อัญมณีลักษณะ

ในท้องถิ่นบางแห่งของภาคอีสานมีการสร้างวัดลงในบริเวณที่มีเสมาหินปักอยู่ หรือไม่บางแห่งก็สร้างพระสถูปเจดีย์ไปบนเนินดินที่มีเสมาหินปักล้อมรอบ เสมาหินโบราณบางหลักได้ถูกเคลื่อนย้ายไปทำเป็นหลักเมืองก็มีอยู่หลายแห่ง บางหลักก็ถูกนำไปเก็บไว้เป็นศิลปวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำวัด หรือหมู่บ้านหรืออำเภอ อีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเสมาหินกับวัฒนธรรมอีสานในปัจจุบันก็คือ มีการจำลองเสมาหินมาทำเป็นที่บรรจุอัฐิของผู้ตาย โดยปักเป็นเขตแนวรั้ววัดบ้าง หรือในบริเวณวัดบ้างซึ่งเป็นการจัดกระทำของพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท ลักษณะเช่นนี้มีอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน

ประโยชน์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกจากจะทำให้ทราบถึงความเชื่อรูปแบบสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏบนเสมาหินตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โบราณคดีในภาคอีสานและพุทธศิลปะที่ค้นพบในศิลปะวัตถุรูปทรงอื่น และทำให้ทราบถึงปรัชญาธรรม ความหมาย และพัฒนาการของเสมาหินในเมืองฟ้าแดดสงยางแล้ว ยังทำให้ทราบแนวทางในการอนุรักษ์ เผยแพร่ เสมาหินตามคติความเชื่อตามภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการของรัฐให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดกาฬสินธุ์เพื่อเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการศึกษาข้อมูลในทางโบราณคดีด้านอื่นๆ ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย ตำแหน่งที่พบเสมาหินดั้งเดิมที่ยังไม่ได้เคลื่อนย้าย พบว่าเสมาหินอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ บนเนินดินรูปทรงกระโถกที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่าโนนพระเจ้า ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือลำน้ำต่างๆ ส่วนที่ค้นพบบริเวณศาสนสถานหรือในบริเวณวัดหรือการนำมาปักเป็นเขตพัทธสีมารอบอุโบสถ เป็นเพียงการนำเสมาหินมาปักเป็นเขตใหม่ ตามความเชื่อของชุมชนโบราณที่นับถือพุทธศาสนิกายเถรวาทในเวลาต่อมาและสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ควรที่จะมีการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนโบราณเกี่ยวกับคติการนำหินมาปักเป็นกลุ่ม หรือเรียกกันภายหลังว่า วัฒนธรรมหินตั้ง (Magalithic

Culture) ของสังคมก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนพุทธกาลเพื่อเชื่อมโยงกับการสร้างเสมาหิน ยุคแรกที่ พุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิว่าเขาเหล่านั้นมีคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเสมา หินอย่างไร และมีพัฒนาการมาโดยลำดับอย่างไร การศึกษาพุทธปรัชญาและพิธีกรรมบนพื้นฐานของคติ ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างลึกซึ้ง น่าจะสามารถอธิบายความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ เสมาหินในยุคต่างๆ ได้ ปัจจุบันการจัดกระทำกับเสมาหินเป็นเพียงบทบาทของพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท ซึ่งไม่สอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิมแต่ประการใด อาศัยเพียงการใช้พิธีกรรมและความเชื่อตามภูมิ ปัญญาท้องถิ่น ที่ช่วยกันคิดค้นในการอนุรักษ์เสมาหินเหล่านี้ให้คงอยู่สืบไปเท่านั้น

ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ควรที่จะมีการศึกษาพุทธปรัชญาฝ่ายมหายานให้ลึกซึ้งและ กว้างขวาง วิจัยเชิงลึกถึงบริเวณที่ปรากฏเสมาหินตามตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ (GIS) โดยอาศัยข้อมูล ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายานและเถรวาทที่แพร่กระจายเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นข้อมูลเบื้องต้น ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบจะเป็นข้อมูลยืนยันความถูกต้องและเป็นจริง การศึกษาวิจัยควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยในลักษณะดังกล่าวในกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ กลาว เวียดนาม และเขมร หรือทางตอนใต้ของประเทศไทย เพื่อจะได้นำข้อมูลหรือหลักฐานต่างๆ มา ประกอบเป็นภาพรวมของดินแดนสุวรรณภูมิให้ชัดเจนต่อไป